

Veli Rat ur., Ante UGLEŠIĆ – Josip FARIČIĆ), Sveučilište u Zadru, Zadar, 2013., 821 str.

Opsegom pozamašna znanstvena monografija o Velome Ratu na Dugome otoku rezultat je sustavnih višegodišnjih pregnuća Sveučilišta u Zadru i drugih ustanova da se hrvatski otočni prostor detaljnije istraži, široj javnosti predstavi njegova povijesna i kulturna baština, ali i osobitosti vezane uz prirodne čimbenike, demografski razvoj i društvo. U proteklih su godinama takvom interdisciplinarnom metodom i pristupom obrađeni zadarski otoci Rava, Ist, Škarda i Silba te – ponajprije s polazišta utvrđivanja lokalne toponomastike – otoci Pašman, Ugljan, Vrgada, Murter, Pag te Kornati. U ovoj su monografiji razmotreni brojni relevantni prirodoslovni, društveni i humanistički aspekti razvoja Veloga Rata, pri čemu je obrađen gotovo cijeli sjeverozapadni dio Dugoga otoka, posebice naselje Veli Rat te velarski zaseok Polje. U izradbi monografije, koja ima 34 poglavlja, sudjelovalo je 38 autora iz 15 znanstvenih ustanova iz Zadra i Zagreba.

Monografija započinje sažetom »Predgovorom« iz pera priređivača Ante Uglešića (7-8) u sklopu kojega se donose osnovne informacije o sadržajno-metodološkoj koncepciji knjige, kao i o važnosti i potrebitosti izradbe ovakvih djela. Slijedi tematski blok »Prirodoslovlje« (9-127), koji otvara rad Alana Mora, Damira Stankovića i Marka Kudrna Praška usmjeren na geološke posebnosti velarskoga područja (»Gornjokredni padinski vapnenci na području Veloga Rata«, 11-17). Koautorski je rad (autori su Sanja Lozić, Denis Radoš, Ante Šiljeg i Kristina Krklec) »Geomorfometrijske značajke šireg područja Veloga Rata i njihov utjecaj na tradicionalni kulturni krajobraz suhozida« (19-43), kao i prilog već spomenutih autora S. Lozić, D. Radoša i A. Šiljega o »Klimatskim značajkama šireg područja Veloga Rata na Dugom otoku« (45-68). Nastao i u svrhu izradbe elaborata o vodoopskrbi dijela Dugoga otoka slatkom ili desaliniranom bočatom vodom, načinjen je rad Josipa Terzića i Nicolette Berović »Hidrogeološka obilježja sjeverozapadnog dijela Dugoga otoka« (69-82). Fizikalna, kemijska i biološka svojstva velarskoga tla istražuje Stjepan Husnjak u prilogu »Pedološke značajke sjeverozapadnog dijela Dugoga otoka« (83-91), dočim je završni tekst u tome bloku usmjeren na značajke »Flore i vegetacije na području Veloga Rata (Dugi otok)« (93-127).

Dvanaest je radova sadržano u opsežnom bloku naslovljenom »Arheologija i povijest« (129-361). Prvi rad započinje istraživanjem prapovijesnih materijalnih ostataka na području Veloga Rata, pri čemu se upozorava da dosadašnji stupanj istraženosti još uvijek ne može omogućiti iznošenje obuhvatnijih znanstvenih zaključaka (Dario Vujević, »Prapovijesni ostatci na sjeverozapadnom dijelu Dugoga otoka«, 131-146). Arheološka nalazišta na velarskome području od antike do ranoga novog vijeka predstavljaju Ante Uglešić i Mate Parica u radu »Antička, srednjovjekovna i ranonovovjekovna arheološka baština Veloga Rata« (147-159), pri čemu se značajem izdvaja kompleks (*villa rustica*) na području Čune/Grusi, a zasigurno su važno gospodarsko značenje imale i solane u tamošnjim uvalama. Za rani novi vijek važnošću se izdvajaju keramički i stakleni predmeti u uvali Lučica. Srednjovjekovno doba povijesti Veloga Rata obrađeno je ukazivanjem na spominjanje toga naselja i njegovih stanovnika u bilježničkim i drugim spisima. Tragom objavljene i izvorne građe iz Državnoga arhiva u Zadru Kristijan Juran u tekstu »Povijesna građa i

napomene o Velom Ratu od 14. do 16. stoljeća« (161-172) na jednome mjestu sabire svoja dosadašnja istraživanja navedene problematike i kronološkim slijedom donosi dosad pronađene podatke, ponajprije iz fonda Spisi zadarskih bilježnika. Slijedi vremenski skok na 19. i 20. stoljeće, a riječ je o radu Tade Oršolića »Društvene okolnosti u Velom Ratu od druge polovine 19. do početka 20. stoljeća« (173-185). Rad se ponajprije temelji na uvidu u gradivo iz Župnoga arhiva u Velome Ratu i Državnome arhivu u Zadru, a autor je ponajprije usmjeren na prikaz općih gospodarskih i društvenih prilika, stanja u zdravstvu (problem nedostatka pitke vode i opći sanitarni uvjeti). Zaključuje se da je razdoblje prvih godina 20. stoljeća predstavljalo najnaprednije (demografski i gospodarski) doba u povijesti toga naselja.

Zbivanja s početka Drugoga svjetskog rata, talijanska okupacija i aneksija i teške represalije nad stanovništvom velarskoga područja počinjene od četnika iz Dinarske divizije popa Momčila Đujića (1943.), kao i završna ratna zbivanja nakon kapitulacije Italije, tema su rada Vladimira Uglešića »Stradanja Veloga Rata tijekom Drugoga svjetskog rata« (187-200). Slijedi rad Josipa Faričića »Stari kartografski izvori geografskih podataka o Velom Ratu« (201-243) u sklopu kojega je sadržan istraživačima vrlo uporabljiv katalog odabranih karata (od 13. stoljeća do početka 19. stoljeća) na kojima je prikazano velarsko područje (priređeno je u obliku isječaka karata i tablica). Znameniti osmanski admiral i kartograf Pîrî Reis (1465. – 1554.) autor je *Plovidbenog priručnika* kojime je obuhvaćeno i Sredozemlje, a mjesto u njemu našli su i zadarski otoci i Veli Rat (Mithad Kozličić, »Veli Rat u Pîrî Reisovom *Plovidbenom priručniku* Sredozemlja početkom 16. stoljeća«, 245-249). Isti je autor napisao rad »Veli Rat i njegovo značenje u dužobalnim i prekomorskim plovidbama Jadranom u peljarima 17. – 20. stoljeća« (251-279). Ukazuje se na opće značajke peljara kao specifičnih pomorskih priručnika te potom podrobno promatra vrednovanje Veloga Rata u peljarima koncam 17. stoljeća (Sellerov peljar) do peljara nastalih nakon Drugoga svjetskog rata. U svima njima, zaključuje autor, Veli Rat kao naselje, rt i svjetionik, zavrjeđuje posebno mjesto i potvrđuje njegovu važnost kao plovidbenog orijentira unutar jadranskih plovidbenih ruta. Svjetionik Veli Rat jedan je od najstarijih objekata uspostavljenih za sigurnost plovidbe na hrvatskome dijelu Jadrana (izgrađen 1849. godine), jedan je od najviših, a u novije je vrijeme i turistički prepoznatljiv (apartmani u dijelu zgrade). O toj temi govori rad Damira Grbasa i Josipe Grbas »Opće značajke svjetionika Veli Rat i njegova uloga u sigurnosti plovidbe« (281-289).

U radu Grozdane Franov Živković »Uloga crkvenih bratovština u svakidašnjem životu stanovnika Veloga Rata, Verone i Polja u 17. i 18. stoljeću« (291-308) ukazuje se, na osnovi pomne raščlambe bratimskih madrikula, na sastav članstva pojedinih tamošnjih bratimskih udruga u ranome novom vijeku, na oblike njihova djelovanja, a zahvaljujući ondje sadržanim podacima saznaje se i o društvenom i gospodarskom životu navedenih naselja. Slijedi rad Sande Uglešić »Pučka škola u Velom Ratu« (309-324) u kojemu autorica temeljem arhivskih izvora predstavlja djelovanje pomoćne pučke (od 1875. do 1896.) te pučke škole (otvorena 1899., a djelovala do u drugu polovicu 20. stoljeća) u Velome Ratu. Naposljetku, u završnome tekstu u tome tematskom bloku Pavao Kero (»Župa Veli Rat«, 325-361) temeljem sačuvanih arhivskih izvora (matične knjige, knjige bratovština i

drugo) predstavlja bitne sastavnice iz povijesti rečene župe kroz stoljeća te donosi sažete životopise velarskih župnika, kao i drugih svećenika zavičajem iz toga kraja.

Slijedi tematski blok »Stanovništvo« (363-538), koji započinje radom G. Franov Živković »Stanovništvo u Velom Ratu, Polju, Veroni i Solinama od početka 17. do sredine 19. stoljeća« (365-408). Ukazuje se na povijesne popise stanovništva toga dijela Dugog otoka (od 1608. godine), kretanje broja žiteljstva i demografske promjene, kao i na ostale podatke sadržane u popisima koje su povremeno provodile onovremene vlasti (stočni fond, brodovi, naoružanje i drugo). Uz navedeno, u raščlambi su korišteni i crkveni izvori (stanje duša, matične knjige). U radu Ante Bralića »Demografski razvitak Veloga Rata od 19. stoljeća do 1948. godine« (409-421) razmatra se demografski razvitak naselja u predtranzicijskoj etapi (prva polovica 19. stoljeća) te ukazuje da se početak demografske tranzicije može vremenski smjestiti nešto prije 1880. godine. Najjači demografski rast naselje je dostiglo od 1910. do 1921. godine, nakon čega su na demografske prilike u velikoj mjeri utjecala snažna iseljavanja s otoka. Na proces depopulacije Veloga Rata, kao i drugih zadarskih otoka u suvremeno doba, ukazuje rad koji potpisuju Vera Graovac Matassi i Dolores Barić »Stanovništvo Veloga Rata poslije Drugoga svjetskog rata« (423-434).

Slijede dva rada Vladimira Uglešića. U prvome, naslovljenom »Iz prošlosti velarskog stanovništva« (435-462), autor u više zasebnih poglavlja obrađuje podatke o velarskim prezimenima i kućnim nadimcima, demografska kretanja kroz pojedine povijesne etape, proces iseljavanja (osobito u SAD) te ukazuje na gospodarska, društvena i kulturna događanja u mjestu tijekom 19. i 20. stoljeća. Drugi Uglešićev rad, naslovljen »Rodoslovlje Veloga Rata« (463-538) ujedno je i najopsežniji prilog u monografiji i sadrži, ponajprije temeljem raščlambe matičnih knjiga i anagrafskih popisa, pregled kako izumrlih tako i postojećih velarskih rodova i njihovih pojedinačnih pripadnika. Pregled koji se tu donosi u opisnom tekstualnom obliku, kao i u obliku grafičkih prikaza (više od 70 rodoslovlja), impresivna je građa i predragocjeno saznanje za Velarćane i sve proučavatelje povijesti stanovništva toga naselja.

Tematski blok pod nazivom »Gospodarstvo« (541-664) sadrži četiri rada. U prvome Anica Čuka ukazuje na »Razvoj poljoprivrede i promjene krajolika sjeverozapadnog dijela Dugoga otoka« (541-568). U radu su u velikoj mjeri korišteni operati pohranjeni u Arhivu mapa Istre i Dalmacije u Državnome arhivu u Splitu, posebno značajni za utvrđivanje poljoprivrednih površina na otoku u vrijeme kada je agrar bio osnovna gospodarska djelatnost Velarćana. Velarsko brodarstvo kroz povijest, posebice od sredine 18. do sredine 20. stoljeća, tema je rada Romana Segarića (»Pomorstvo Veloga Rata«, 569-601) u sklopu kojega se donose biografski podatci o istaknutijim velarskim pomorcima te donosi tabularni pregled živućih pomoraca iz Veloga Rata, Verone i Polja prema podacima iz 2012. godine. Isti autor napisao je i članak »Ribarstvo Veloga Rata« (603-648). U tekstu se obrađuju utjecaji prirodnih obilježja na velarsko ribarstvo, raščlanjuju glavne vrste riba za ulov i ribarske počte, ribolovne tehnike i oruđe, kao i tijek razvoja tamošnje ribarske flote od srednjega vijeka do suvremenoga doba. Na kraju, u posljednjem prilogu toga bloka Ana Pejdo i Ante Blaće razmatraju proces »Preobrazbe Veloga Rata pod utjecajem turizma« (649-664).

Tematski blok »Kulturna baština« (665-766) sadrži pet radova. Blok otvara tekst Josipa Lisca »Govor Veloga Rata« (667-671) u kojemu se nizom primjera govori o pripadnosti Veloga Rata čakavskom krugu (jedan od idioma srednjočakavskoga dijalekta). Slijedi opsežan rad Ante Jurića u sklopu kojega se posebno i poimenično donose toponomastička nazivlja (praćena odgovarajućim zemljovidima) vezana za Veli Rat i njegovu okolicu (»Toponimija Veloga Rata«, 673-720), a potom se Vladimir Skračić bavi povijesnim nazivljem naselja Veli Rat (»P. Alega, Puncta, Puncta Alba, Puncta Magna, Punte Bianche i Veli Rat – šest imena za jedno naselje i rt«, 721-734). Slijedi rad Nikole Vuletića u kojemu se predstavlja nazivlje za morske životinje na tome dijelu dugotočkoga akvatorija (»Talazoonimija sjeverozapadnog dijela Dugoga otoka«, 735-752). U fokusu istraživanja Jasenke Lulić Štorić jest »Tradicijska nošnja u Velom Ratu« (753-766), a rad se zasniva na materijalnim izvorima (sačuvani predmeti, obiteljske fotografije i drugo) i usmenim kazivanjima.

Završna tematska cjelina monografije nosi naslov »Zadarski nadbiskupi Velarćani« (767-802) i sadrži dva rada. Prvi od njih potpisuje Pavao Kero, a ukazuje na »Život i djelovanje zadarskoga nadbiskupa Mate Garkovića« (769-785), djelatnog na zadarskoj nadbiskupskoj stolici od 1952. do smrti 1968. godine. Ukazuje se na Garkovićevo djelovanje kao župnika u Preku, profesora i odgojitelja u Centralnom bogoslovnom sjemeništu u Splitu te, posebice, na nimalo laku nadbiskupsku službu u poslijeratnome Zadru tijekom kojega je vremena bio od komunističkih vlasti izvrgnut i sudskome procesu. Završni rad u monografiji odnosi se na »Nadbiskupa Marijana Oblaka« (autor: Eduard Peričić, 787-802), pomoćnoga biskupa i generalnoga vikara nadbiskupa Garkovića te zadarskoga nadbiskupa od 1969. do 1996. godine (umro 2008.), djelatnoga u prijelomnim vremenima za hrvatsku državu i za Crkvu u Hrvata.

Na kraju monografije nalaze se sažetci na engleskome jeziku ovdje objavljenih radova (803-821).

Zbornik radova o Velome Ratu prevrijedan je izdavački poduhvat Sveučilišta u Zadru, korak dalje u njihovu promišljenom i višegodišnjem, rezultatima dokazanom, radu na izradbi monografija o zadarskim otocima. Interdisciplinarni pristup, mnoštvo autora iz brojnih znanstvenih i kulturnih ustanova te pomno odabrane i obrađene teme, jamstvo su da će ovo djelo imati, uz neprijeporan značaj za Velarćane, i mnogo širu recepciju i uporabnu vrijednost kako u znanstvenoj javnosti tako i među širom čitateljskom publikom.

Lovorka Čoralić